

Superlativus Hebraicus в българския език

Иво Братанов

Superlativus Hebraicus in Bulgarian Language: *The report is devoted to the construction Superlativus Hebraicus in Bulgarian language. It clarifies the origin of this structure in Hebrew and indicates the way in which it is passed into the Bulgarian language.*

Key words: *Jewish language, Superlativus Hebraicus, Bulgarian language, phraseology.*

ВЪВЕДЕНИЕ

В българския език се употребява един интересен начин за изразяване на превъзходно качество, който се състои от име в ед.ч., предлог *на* и членуваната форма на същото име в множествено число, напр. *цар на царете, книга на книгите* и др. под. Този фразеологизиран начин за изразяване на превъзходна степен се нарича Superlativus Hebraicus. Съществуването му в нашия език вече е било посочвано [Ничева 1987: 182 – 183], но, доколкото ми е известно, не е било по-обстойно проучвано. Той обаче заслужава по-внимателно разглеждане не само като езиков факт, но и защото представлява единственият тип фразеосхема в български, който води началото си от еврейския език¹.

В предложения доклад ще се спра накратко върху произхода на този вид превъзходна степен².

ИЗЛОЖЕНИЕ

Както посочва самото название, Superlativus Hebraicus има семитски произход. Еврейският език разполага с няколко начина за изразяване на превъзходност³. Един от тях представлява специфичен вид *спрегнато състояние* (status constructus)⁴ на името в иврит – конструкция, която се състои от *съществително име в единствено число и членуваната форма на същото съществително име в множествено число* (вж. [Павски 1822: 98; Гезениус 1874: 453; Грилихес 1996: 85 – 94; Прокопенко 2010: 30]) Ето примери, извлечени от еврейския оригинал на Стария Завет. Една от боговдъхновените старозаветни книги⁵, написана от цар Соломон, е озаглавена שִׁיר הַשִּׁירִים [шир хашири́м] «Песен на песните». Това заглавие е образувано от съществителното име от м.р. שִׁיר «песен» и от членуваната множествена форма на същото име הַשִּׁירִים «песните». Първата от думите е управляваща в спрегнатото съчетание, а втората е управлявана. При това втората дума изпълнява функцията на определение на първата. За да се придаде определеност на цялата конструкция, членът ה [ha] се поставя пред втората дума, понеже първата от тях (съществителното име שִׁיר) е вече определена от втората. Буквалният превод на спрегнатото състояние е *песен песните*, а описателно може представи по следния начин: *песен, която изпъква сред всички други песни*, т.е. *най-хубавата песен* (срв. [Гезениус 1874: 453]) Тук ще посоча и други примери за спрегнато състояние в старозаветните книги. Конструкцията הַשֵּׁמֶרֶת הַשְּׁמֵרָה [кодеш хакадашим] буквално означава «свято светите» (Чсл 4: 4, 19), т.е. *свято място измежду всички свети места, най-святото място, святая святих*. По същия начин е образувана и конструкцията הַבֵּל הַבְּלִים [навел^b навалум] (Екл 1: 2; 12: 8) букв. *суета суетите*, т.е. *суета на суетите, най-голяма суета*. Същият начин за изразяване на превъзходно качество е налице и в названието *цар на царете*, за което по-долу ще посоча кратки сведения.

Както е известно, в Древността редица близоизточни владетели носят титлата *цар на царете*. Първият монарх, който се нарича *šar šarrāni*, е асирийският владетел Тукулти-Нинурта I, управлявал в XIII в. пр. Хр. (вж. [King of Kings]). Същата титла във вида *шаханшах* се употребява и от персийските царе (вж. [Шахиншах])⁶. Първият

шаханшах на Персия е Кир II Велики (VI в. пр. Хр.), владетел от Ахеменидската династия. След него титлата се използва с прекъсване в продължение на 25 века [Шахиншах]⁷. Тук ще цитирам началото на едно писмо на персийския шаханшах Шапур II от династията на Сасанидите, управлявал през 309 – 379 г., в което е засвидетелствана разглежданата титла: «Rex regum Sapog, particeps siderum, frater Solis et Lunae, Constantio Caesari fratri meo salutem plurimam dico.

Gaudeo tandemque mihi placet ad optimam viam te revertisse et incorruptum aequitatis agnovisse suffragium rebus ipsis expertum, pertinax alieni cupiditas quas aliquotiens ediderit strages.” (вж. Амиан Марцелин, XVII, 5, 3; цит. по [Амиан Марцелин 1881: 102]).

Титлата *цар на царете*, която носят персийските владетели, е документирана в Библията (вж. напр. מֶלֶךְ מְלָכִים в Йс 26: 7). Тя е засвидетелствана и в римската литература (вж. лат. *rex regum*). С нея римските автори наричат персийските владетели, вж. напр. „Quin et barbaros ferunt, quibus intestinum quibusque adversus nos bellum esset, velut in domestico communique maerore consensisse ad indutias; regulos quosdam barbaram posuisse et uxorum capita rasisse ad indicium maximi luctus; regum etiam regem et exercitatione venandi et convictu megistanum abstinuisse, quod apud Parthos iustitii instar est.” (Светоний, Калигула, 5; цит. по [Светоний]). Още в класическия латински език обаче названието *rex regum* се прилага и към други владетели. Например римският писател Велей Патеркул назовава Агамемнон с тази титла, вж. „At rex regum Agamemnon, tempestate in Cretam insulam reiectus, tres ibi urbes statuit, duas a patriae nomine, unam a victoriae memoria, Mycenae, Tegeam, Pergamum.” (Велей Патеркул, 1.2.1.; цит. по [Велей Патеркул]). Затова е естествено, че по-късно в Римската империя с тази титла са назовавани и римски владетели, напр. Флавий Ханибалиан (поч. 337 г. сл. Хр.), племенник и зет на римския император Константин I Велики. През 337 г. сл. Хр. императорът планира поход срещу Персия. Тогава Ханибалиан е наречен Rex Regum et Ponticarum Gentium (Цар на царете и на понтийските народи) [DiMaio].

Значението на разглеждания тук начин за изразяване на превъзходна степен има и някои особености в Библията. Вече бе посочено, че това спрегнато състояние може да означава висока степен на качество (вж. примерите по-горе). Чрез него обаче може да се изтъква и Божието величие, вж. אֱלֹהֵי הָאֱלֹהִים וְאֲנִי הָאֱלֹהִים (Вз 10: 17) „Бог на боговете и господар на господарите”; אֱלֹהִים הוּא אֱלֹהֵינוּ אֱלֹהֵי אֲבוֹתֵינוּ (Нв 22: 22) „Господ Бог на боговете, Господ Бог на боговете”; אֱלֹהֵינוּ הוּא אֱלֹהֵי אֲבוֹתֵינוּ (Пс 49: 1; в оригинала е Пс 50: 1) „Бог на боговете, Господ заговори”. Същият способ за посочване на Божието величие е документиран и в новозаветните текстове, където е употребен под влияние на Стария Завет, напр. οὗτοι μετὰ τοῦ ἀρνίου πολεμήσουσι, καὶ τὸ ἀρνίον νικήσει αὐτούς, ὅτι Κύριος κυρίων ἐστὶ καὶ Βασιλεὺς βασιλέων (Откр 17: 14) „те ще воюват против Агнеца, и Агнецът ще ги победи, защото Той е Господар на господарите и Цар на царете”; καὶ ἔχει ἐπὶ τὸ ἱμάτιον καὶ ἐπὶ τὸν μηρὸν αὐτοῦ ὄνομα γεγραμμένον, Βασιλεὺς βασιλέων καὶ Κύριος κυρίων (Откр 19: 16) „На дрехата и на бедрото Му бе написано името: Цар на царете и Господар на господарите”. Открити са и случаи, в които разглежданата схема е до известна степен променена. Например в изречението ἦν καιροῖς ἰδίους δείξει ὁ μακάριος καὶ μόνος δυνάστης, ὁ βασιλεὺς τῶν βασιλευόντων καὶ κύριος τῶν κυριούντων (1 Тм 6: 15) «когато му дойде време, ще открие блажения и едничък Властител, Цар на царете и Господар на господаруващите» разглежданата конструкция се състои от съществително име в ед.ч. (вж. βασιλεὺς и κύριος) и сегашно деятелно причастие в мн.ч. род.пад. (вж. τῶν βασιλευόντων и τῶν κυριούντων)⁸.

Разглежданата тук конструкция се превежда в класическите езици гръцки, латински и църковнославянски най-често чрез *име + членуваната форма на същото име в род.пад. мн.ч.* Открити са и отделни отклонения от това правило. Ето

примери: 1. заглавието на старозаветната библейска книга שִׁיר הַשִּׁירִים на гръцки е преведено с $\acute{\alpha}\sigma\mu\alpha \acute{\alpha}\sigma\mu\acute{\alpha}\tau\omega\nu$, на латински – с *Canticum canticorum*, а на църковнославянски с – Пѣснь пѣсней.; 2. конструкцията $\text{שִׁיר הַקֹּדֶשׁ הַקֹּדֶשׁ}$ на гръцки се превежда със словосъчетанието $\acute{\alpha}\gamma\iota\omega\nu \tau\acute{\omega}\nu \acute{\alpha}\gamma\iota\omega\nu$ (вж. Евр 9: 3), на латински – със *sanctum sanctorum*, вж. и църковнослав. сѣлѣ сѣлѣхъ; 3. спрегнатото състояние בְּלִבָּהּ на гръцки е преведено с $\mu\alpha\tau\alpha\iota\acute{o}\tau\eta\varsigma \mu\alpha\tau\alpha\iota\acute{o}\tau\eta\tau\omega\nu$, на латински – с *vanitas vanitatum*, на църковнославянски – със сѣтѣ сѣтѣтѣи.

По модела на *Superlativus Hebraicus* по-късно възникват и други изрази. Например след смъртта на бележития английски поет Пърси Биш Шели, съпругата му Мери Шели поставя на неговия надгробен паметник двуезичен надпис – на латински и на английски език. Ето какво гласи латинската част (в дясната колона привеждам превод на български език):

PERCY BYSSHE SHELLEY	ПЪРСИ БИШ ШЕЛИ
COR CORDIUM	СЪРЦЕ НА СЪРЦАТА
NATUS IV AUG. MDCCCXCII	РОДЕН НА 4 АВГ. 1792
OBIIIT VIII JUL. MDCCCXXII	УМРЯЛ НА 8 ЮЛ. 1822

Българският превод на словосъчетанието *cor cordium* е използван и като заглавие на Пенчо-Славейковата поема „Сърце на сърцата“, написана по повод на 100-годишнината от рождението на Шели (по-подробно вж. [Братанов 1998: 2 – 3]).

Superlativus Hebraicus се превежда на български език обикновено чрез име (съществително, прилагателно) + предлога *на* + членуваната форма за мн.ч. на същото име (вж. примерите по-горе). По този модел възникват и редица други словосъчетания, които изразяват понятие за изключителност, например *Книга на книгите* = Библията; *Празник на празниците* = Великден. А ето и два примера, ексцерпирани съответно от публицистичен и от художествен текст: 1. Поклонете се на шампиона на шампионите [Поклонете се на шампиона на шампионите 2011]; 2. „Чудо на чудесата! – засмя се Незнайко. – Три добри дела – и трите едно след друго! Откак се помня, такова нещо не ми се е случвало.“ [Носов 1982: 165]. «В тези примери постоянният лексикален елемент е само предлогът *на* (или *на а* д), поставен винаги между две еднакви съществителни, от които второто е винаги членувано. Тази устойчива синтактична конструкция реализира винаги едно общо значение, независимо от значението на конкретните съществителни – тя означава твърде висока степен в характеристиката на съществителното име, напр.: *юнак на юнаците* – «изключително голям юнак», *глупак на глупаците* – «много голям глупак», и т.н.» [Кювлиева-Мишайкова 1986: 16]. Възможно е обаче идеята за изключителност да се предаде и чрез лексикални средства. Например спрегнатото състояние אֵיִךְ אֵיִךְ [ади адайм], засвидетелствано в Из 16: 7, в Синалалната Библия е преведено с «превъзходна красота». Нека да бъде посочено и това, че в българския книжовен език се употребяват и три фразеосхеми, запазили старобългарския си облик, вж. *суета сует*, *святая святих* «нещо най-скъпо, най-скъровено за някого и недостъпно за другите» и *во веки веков* «завинаги, за вечни времена». В третата от тях «е налице леко видоизменение на модела» [Ничева 1987: 183].

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Разгледаният начин за изразяване на изключителност или на превъзходно качество е напълно жив в съвременния български език. Той е един от многобройните случаи, в които библейското влияние обогатява изразните възможности на българския език.

БЕЛЕЖКИ

1. Еврейското влияние върху българския език се ограничава в областта на лексиката и фразеологията, а до известна степен – и в графиката. Българският език е възприел лексикални заемки, собствени имена (теоними, антропоними и топоними) и фразеологизми от еврейския. Възприемането е станало предимно чрез преводите на Библията на български език. Еврейско влияние е налице и върху двете старобългарски азбуки – глаголица и кирилица.

2. Предложеният доклад е част от по-голямо изследване, в което ще бъдат изяснени и редица други особености на употребата на Superlativus Hebraicus както в българския език, така и в чужди езици.

3. Тук няма да представям тези начини, защото те са описвани неведнъж в еврейските граматика (вж. напр. [Павски 1822: 98 – 99; Гезениус 1874: 451 – 452; Троицкий 1908: 75]).

4. В иврит имената могат да имат две състояния – *самостоятелно* (status absolutus) и *спрегнато* (status constructus). Тъй като имената в иврит нямат специални падежни форми, функциите на падежните форми се изпълняват именно от спрегнатото състояние (status constructus).

5. Цитатите от оригинала на Стария Завет привеждам по [שְׁתַּרְגָּא וְתַרְגָּמֵי מִשְׁתַּרְגָּא דְּתַרְגָּמֵי דְּתַרְגָּמֵי], от Превода на 70-те – по [Септуагинта], от оригинала на Новия Завет – по [Η ΚΑΙΝΗ ΔΙΑΘΗΚΗ 1989], от Вулгатата – по [Вулгата s. a.], от църковнославянския превод на Библията – по [Библия 1997], от Синодалната Библия – по [Библия 1998]). Поради технически причини, свързани с използвания шрифт *Arial*, пунктацията (евр. תְּרַגְּמוֹ *никуд*, букв. *точкуване*) не е означена във всички примери на еврейски език, цитирани в предложения доклад.

6. В българския език, също както и в руския, възприетият облик на тази титла е *шахиншах*, но изговорът *шаханшах* е по-близък до перс. شاهنشاه „shāhanshāh” [Шахиншах].

7. Последният шаханшах на Иран е Мохамед Реза Пахлави, свален от престола през м. февруари 1979 г. по време на Ислямската революция.

8. Конструкцията βασιλεὺς τῶν βασιλευόντων е вариант на βασιλεὺς βασιλέων [Souter 1917: 48].

ИЗТОЧНИЦИ

[1] שְׁתַּרְגָּא וְתַרְגָּמֵי מִשְׁתַּרְגָּא דְּתַרְגָּמֵי דְּתַרְגָּמֵי דְּתַרְגָּמֵי: The Society for distributing Hebrew Scriptures. המוסד לפרסום כתבי הקודש. מדינת ישראל. Текстът се намира на следния електронен адрес:

<http://khazarzar.skeptik.net/biblia/lxx/index.htm> (достъп на 06.05.2009 г.).

[3] Η ΚΑΙΝΗ ΔΙΑΘΗΚΗ 1989: Η ΚΑΙΝΗ ΔΙΑΘΗΚΗ. Το πρωτότυπο κείμενο με μετάφραση στη δημοτική. ΑΘΗΝΑ, ΒΙΒΛΙΚΗ ΕΤΑΙΡΙΑ, 1989.

[4] Вулгата s. a.: Biblia Sacra juxta Vulgatæ exemplaria et correctoria Romana. Denuo edidit [...] Aloisius Claudius Fillion. Editio nona. Paris, s. a.

[5] Библия 1997: Библия. Книги Священного Писания Ветхого и Нового Завета на церковнославянском языке. Москва, Российское библейское общество, 1997.

[6] Библия 1998: Библия сиреч Книгите на Свещеното Писание на Ветхия и Новия Завет. С., Издава Св. Синод на Българската Църква, 1998.

[7] Амиан Марцелин 1881: Ammiani Marcellini Rerum gestarum libri qui supesunt. Franciscus Eyssenhardt recensuit. Berolini, MDCCCLXXXI.

[8] Велей Патеркул: Velleius Paterculus. Historiae romanae ad M. Vinicium cos. libri duo. Liber prior. – Текстът се намира на следния електронен адрес: <http://latin.packhum.org/loc/1044/1/0#0> (достъп на 04.10.2013 г.).

[9] Носов 1982: Николай Носов. Приключенията на Незнайко. Незнайко в Слънчевия град. Превод от руски. С., Издателство „Отечество”, 1982.

[10] Поклонете се на шампиона на шампионите 2011: Поклонете се на шампиона на шампионите – В-к „Седем“, год. IX, бр. 22 (417), 1 – 7 юни 2011 год., с. 1.

[11] Светоний: Светоний, Калигула. – Текстът се намира на следния електронен адрес:

http://penelope.uchicago.edu/Thayer/L/Roman/Texts/Suetonius/12Caesars/Caligula*.html (достъп на 04.10.2013 г.).

ЛИТЕРАТУРА

[1] Братанов 1998: Иво Братанов. «Сърце на сърцата». – Сп. «Дарба», год. II (1998 г.), кн. 5 – 6, с. 2 – 4.

[2] Гезениус 1874: Еврейская грамматика В. Гезениуса. Переводъ профессора К. Коссовича. Санктпетербургъ, 1874.

[3] Грилихес 1996: Протоиерей Леонид Грилихес. Практический курс древнееврейского языка. Москва, 1996.

[4] Кювлиева-Мишайкова 1986: Веса Кювлиева-Мишайкова. Фразеологизмите в българския език. С., Издателство „Народна просвета“, 1986.

[5] Ничева 1987: Кети Ничева. Българска фразеология. С, Издателство „Наука и изкуство“, 1987.

[6] Павски 1822: Священникъ Герасимъ Павскій. Краткая еврейская грамматика для обучающихся Священному языку въ Духовныхъ Училищахъ. Москва, 1822.

[7] Прокопенко 2010: Алексей Прокопенко. Обзор синтаксиса древнееврейского языка. Учебное пособие. 2010.

[8] Троицкий 1908: И. Г. Троицкий. Грамматика еврейскаго языка. Издание второе. С.-Петербургъ, 1908.

[9] Шахиншах: Шахиншах. Википедия. Текстът се намира на следния електронен адрес:

<http://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%A8%D0%B0%D1%85%D0%B8%D0%BD%D1%88%D0%B0%D1%85> (достъп на 13.05.2012 год.).

[10] DiMaio: Michael DiMaio, Jr. Hannibalianus Rex Regum (335-337 A.D.). Текстът се намира на следния електронен адрес: <http://www.roman-emperors.org/hanna.htm> (достъп на 13.05.2012 г.).

[11] King of Kings: King of Kings. Wikipedia. Текстът се намира на следния електронен адрес: http://en.wikipedia.org/wiki/King_of_Kings (достъп на 13.05.2012 г.).

[12] Souter 1917: A Pocket Lexicon to the Greek New Testament by Alexander Souter. Oxford, At the Clarendon Press, 1917.

За контакти:

Д-р Иво Братанов, СОУ „Христо Ботев“ – Русе, e-mail: ibratanov@abv.bg

Докладът е рецензиран.

РУСЕНСКИ УНИВЕРСИТЕТ „АНГЕЛ КЪНЧЕВ”
UNIVERSITY OF RUSE „ANGEL KANCHEV“

ДИПЛОМА

Програмният комитет на
Научната конференция RU&SU'13
награждава с КРИСТАЛЕН ПРИЗ
“THE BEST PAPER”
д-р ИВО БРАТАНОВ
автор на доклада
“Superlativus Hebraicus в българския език”

DIPLOMA

The Programme Committee of
the Scientific Conference RU&SU'13
Awards the Crystal Prize
"THE BEST PAPER"
to Dr. IVO BRATANOV
author of the paper
“Superlativus Hebraicus in Bulgarian Language”

РЕКТОР
RECTOR

проф. д-н Христо Белоев
Prof. DSc Hristo Beloev

26.10.2013